

بررسی آیات مربوط به توبه در قرآن کریم

صدیقه بهنامی، آسیه رجبی تختی، کبری سالاری

چکیده

یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا، ای کسانی که ایمان آورده‌اید پس به سوی خدا توبه کنید توبه‌ای خالص (تحریم/۸). مراد از پذیرش توبه؛ ساقط شدن عذاب گناهی است که از آن توبه شده است. دو شرط لازم برای پذیرش توبه این است که گناه از روی جهالت باشد و گنهکار در توبه کردن سهل انگاری نکند و سریع توبه کند. کسانی که توبه توبه انسان، به معنای رجوع و بازگشت از اعمال گذشته است که به سبب بدی و زشتی، بنده را از معبود خویش دور کرده است. بخشی از آیات قرآن با صراحت به انسان فرمان می‌دهد که به سوی خدا بازگشت نموده و توبه نماید. می‌فرماید: خود را تا زمان مرگ به تاخیر می‌اندازند، و کسانی که کافر و مشرک شدند، با همین کفر یا شرک از دنیا بروند، توبه شان پذیرفته نمی‌شود. طبق آیات قرآن توبه علاوه بر آثار اخروی، در دنیا نیز برکاتی برای شخص توبه کننده به همراه دارد. از مهمترین آثار توبه، پوشاندن گناهان است، همچنین تبدیل گناهان به حسنات از اثرات توبه است. شخص تائب از نعمت‌های الهی برخوردار و محبوب پروردگار می‌شود زیرا توبه کار قبل از توبه، مورد غضب خداست و بعد از توبه محبت او شامل حالش می‌شود. گاهی توبه تخفیف مجازات را به همراه دارد. وعده خداوند به انسان توبه کار فلاح و رستگاری است.

کلید واژه: توبه، آثار توبه، قرآن

توبه به معنای برگشت است و لذا در قرآن هم به خدا نسبت داده شده و هم به انسان توبه به خدا یعنی برگرداندن لطف و رحمت خود بر بندگان و توبه انسان به معنای برگشت او از حالات و اعمال فاسد گذشته خود و لذا در هر توبه انسان دو توبه از خدا می بینیم به این بیان که اول خدا توبه می کند یعنی لطف خودش را به بندگان گناهکار بر می گرداند و با این لطف انسان متوجه بدی خود می شود و پس از این توجه، انسان هم توبه و از افکار و اعمال خودش پشیمان شده و بر می گردد پس از این حالت بار دیگر خدا لطف کرده و توبه او را می پذیرد همانند پدری که لطف می کند و سرمایه ای را به فرزندش می بخشد و این فرزند در اثر همین سرمایه اجناسی تهیه می کند دوباره پدر همین اجناس فرزند را با قیمت چند برابر از پسرش می خرد که یک تجارت و سود فرزند میان دو لطف پدر قرار می گیرد. توبه یکی از اصطلاحات دینی، فقهی، اخلاقی و عرفانی، به معنای بازگشت بنده به سوی خدا، به وسیله ندامت و پشیمانی است. توبه حقیقتی عرشی و نورانی و سبب اتصال دور افتادگان به اصل و محبوب است. واژه توبه مشترک لفظی و معنوی میان خدا و بندگان است که در قرآن و روایات بارها استعمال و تأکید شده است. در کتب اخلاق اسلامی توبه درجاتی دارد که پایین ترین مرتبه آن توبه از گناهان است، درجات بالاتر آن، توبه از غفلت، توبه از توجه به غیر خدا، و توبه از مشاهده غیر حق تعالی است.

مفهوم شناسی

توبه در لغت مصدر فعل «تَابَ، يَتُوبُ»^۱ و به معنای بازگشت از گناه است.^۱ بعضی از اهل لغت در معنای توبه علاوه بر بازگشت از گناه، پشیمانی از آن هم آورده اند.^۲ ابن فارس توبه را به معنای رجوع می داند و همراه با «من ذنبه» رجوع از گناه معنی می کند.^۳ صاحب مفردات، توبه را زیباترین صورت ترک گناه می داند و این که رساترین وجه از وجوه سه گانه عذر خواهی است. شخص هنگام عذر خواهی یا میگوید: انجام ندادم، یا اینکه میگوید: انجام دادم و بد کردم ولی از آن دست برداشتم. که این قسم سوم همان توبه است.^۴ شیخ طوسی می گوید: توبه در اصطلاح به معنای بازگشت از گذشته

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۳۳.

و پشیمانی بر آن چیزی است که انجام شده است. ۶ آیت الله مظاهری در معنای اصطلاحی توبه می گوید: توبه تلاطم درونی و پشیمانی از ارتکاب گناه است و این که گناه کار تصمیم بگیرد که دیگر مرتکب آن گناه نشود هر چند بعد از آن توبه شکسته شود. ۷ آیت الله جوادی آملی میگوید: «توبه از فضایل اخلاقی است که خدای متعال آن را پیش روی بندگان قرار داده است. در زندگی دنیوی گاهی آدمی مرتکب گناهی میشود و با کار نیک و اطاعت آن را جبران میکند و این درهنگامی است که ایمان فرد قوی و آن گناه ضعیف و کوچک باشد اما در حالت عادی برای توده مردم گناه مانع انجام کار خیر می شود. و موجب می شود خود گناه رشد کند و آنگاه نه تنها برکات معنوی بلکه برکات مادی هم از انسان گرفته میشود.»^۸

بررسی آیات مربوط به توبه در قرآن کریم

۱ - فوری بودن وجوب توبه با توجه به آیات

وجوب توبه از طریق آیات قابل اثبات است. آیاتی مانند «وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»؛ کسانی که توبه نکنند ظالم هستند.^۲ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا؛ ای کسانی که ایمان آوردید به درگاه خدا توبه کنید»^۳ و نیز آیات دیگری که بر توبه تاکید میکنند. در مجموع چون در این آیات «فعل امر» آمده و یا توبه نکردن را ظلم و ستم می داند پس توبه واجب است. این آیات بهترین دلیل برای اثبات ارزشمند بودن روح انسانی است که خالق آن نمیخواهد حتی جزئی ناچیز از روح انسان که بوسیله گناه تخریب شده است از موجودیت بارزشی که دارد ساقط شود چنان که اگر از روح چیزی جز نقطه ای باقی نماند خداوند متعال نمی خواهد آن نقطه ناچیز محو نابود شود.^۴

۲ - پذیرش توبه با توجه به آیات

^۲حجرات، ۱۱.

^۳تحریم، ۸.

^۴محمد تقی جعفری، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۶۵.

۲-۱ مقصود از پذیرش توبه

مراد از پذیرش توبه، بخشیدن عذاب گناهی است که از آن توبه شده است.^۵ مسیر توبه همیشه برای انسان باز است و رحمت خداوند رحیم چنان وسیع است که توبه ملحدان، کافران، منافقان را هم می‌پذیرد. همان‌طور که در آیه می‌فرماید: «...إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً»؛ درحقیقت خدا همه را می‌آمرزد.^۶ اگر کسی بعد از گناه در وجودش تلاطم درونی پیدا بشود گرچه گناهش زیاد بزرگ باشد اما چون ناراحت و نادم است، قطعاً پروردگار عالم او مورد آمرزش قرار می‌دهد.^۷

۲-۲ دوشرط اساسی پذیرش توبه

«إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ...؛ خدای متعال برعهده گرفته است که توبه گناهکار را بپذیرد. توبه نزد خداوند فقط برای کسانی است که از روی جهل و نادانی مرتکب گناه میشوند و بعد به سرعت توبه میکنند اینهاست که خدا توبه شان را پذیراست.»^۸ دوقید لازم برای پذیرش توبه این است که: توبه از روی جهالت باشد، گنه کار زود توبه کند و در توبه کردن سهل انگاری نکند.

^۵ عبدالله جوادی آملی، تسنیم تفسیر قرآن الکریم، ج ۱۸، ص ۵۱.

^۶ زمر، ۵۳.

^۷ حسین مظاهری، جهاد با نفس، ج ۱، ص ۱۷۲.

^۸ نسا، ۱۷.

۲-۳ عدم پذیرش توبه

این آیه «وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ...»؛ و اما آنهایی که هم چنان به کار زشت خود ادامه می دهند تا مرگشان فرا رسد، آن وقت می گویند: الان توبه کردم توبه آنان پذیرفته نیست، و (نیز توبه) کسانی که در حال کفر می میرند، پذیرفته نخواهد بود...»^۹ به عدم قبول توبه افرادی که تا زمان مرگ توبه را به عقب می اندازند و افرادی که بر کفر می میرند، اشاره می کند. چون کسی که بر کفر بمیرد به یقین توبه را از دست داده است و همچنین فردی که تا زمان مردن توبه را عقب می اندازد توبه او پذیرفته نمی شود زیرا که تکلیف و اختیار او تمام شده است. دسته دیگری با توجه به آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ...»؛ به دودسته بالا اضافه می شود. آن شخصی است که به خدا شرک ورزیده و تا زمان مردن توبه نکند، چنین کسی آثار شرک خود را در دنیا و آخرت مشاهده خواهد کرد.^{۱۰}

۳- آثار و برکات توبه با توجه به آیات قرآن

با توجه به آیات قرآن توبه نتایج مثبتی برای شخص توبه کننده به همراه دارد. چرا که توبه از اسباب معنوی است آثار معنوی و مادی بسیاری در پی دارد که برخی از آنها مورد بررسی قرار می گیرد.

۳-۱ پوشاندن گناهان

پوشاندن گناهان و محو کردن آثار منفی گناه یکی از آثار مثبت توبه است. قرآن کریم در این مورد می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا...»؛ ای کسانی که ایمان آوردید به سوی خدا توبه نصوح و خالص ببرید، امید است پروردگار گناهانتان را بپوشاند.^{۱۱} خداوند با کرم خویش گناهان توبه کننده پاک می کند تا شرمساری از گناه گذاشته او را

^۹نساء، ۱۸.

^{۱۰}محمد حسین طباطبائی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۵۸۸.

^{۱۱}تحریم، ۸.

از لطف و رحمت الهی نا امید نکند. و در آیه‌ی دیگری آمده: « وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ...؛ او خدایی است که توبه را از بندگان می پذیرد و از گناهان می گذرد.»^{۱۲}

۳-۲ تبدیل گناهان به حسنات

تبدیل بدی‌ها به حسنه از دیگر آثار توبه است. در آیه آمده است: « إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ...؛ مگر آنکه توبه کند و مؤمن شود و عمل شایسته کند آن گاه خدا بدیهای این گروه را به نیکیها مبدل کند..»^{۱۳} کسی که توبه میکند خداوند علاوه بر این که گناهان او را می‌آمرزد به جای گناهان برایش حسنه می‌نویسد.

۳-۳ رستگاری

پروردگار در ازای توبه وعده رستگاری می‌دهد: «... وَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *... ای گروه مومنان همگی (از مرد و زن) به درگاه خدا توبه ببرید، امید است که رستگار شوید.»^{۱۴} روش قرآن همیشه این است که درها را به سوی کافران و گناهکاران نمی‌بندد تا در هر مرحله از آلودگی و فساد باشند، این امکان برایشان فراهم باشد که به راه حق برگردند.^{۱۵}

۳-۴ برخورداری از نعمتها

توبه حقیقی باعث تغییرات اساسی در وضع افراد می‌شود. پروردگار عالم به خاطر توبه، در زندگی توبه کننده گشایش حاصل میکند. همان طور که کناه اثر وضعی می‌گذارد و برای گنهکار نکبت بد بختی به همراه می‌آورد، توبه و توجه به

^{۱۲} شوری، ۲۵.

^{۱۳} فرقان، ۷۰.

^{۱۴} نور، ۳۱.

^{۱۵} تفسیر نمونه، ج ۱۶، ص ۱۴۱. ناصر مکارم شیرازی و همکاران،

خدای متعال نیز زندگی آسانی در پی خواهد داشت.^{۱۶} توبه باعث می‌شود که خداوند بنده خویش را از نعمت‌ها بر خوردار کند. در قرآن آمده: «وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى...» از پروردگارتان طلب مغفرت نموده سپس به سوبش باز گردید تا شما را برای مدتی معین از بهره‌ای نیکو برخوردار سازد» در آیاتی دیگر نیز برخوردار از نعمت‌هایی چون باران، افزایش نیرو و توان و افزایش اولاد و اموال آمده است.

۳-۵ محبت و دوستی خداوند

خداوند می‌فرماید: «...إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ...» خدا مردم تائب را دوست می‌دارد و آنهایی را هم که در پی پاک شدن هستند دوست می‌دارد.^{۱۷} خداوند با تاکید، دوست داشتن و محبت خود را نسبت به توبه‌کنندگان بیان می‌دارد. امام صادق (علیه السلام) نیز فرموده اند: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ؛ خداوند توبه‌کاران و پاکیزگان را دوست می‌دارد»^{۱۸}

۳-۶ سر انجام نیک و خیر برای توبه‌کاران

کافران و مشرکان اگر توبه کنند برای آنها سر انجام نیکی است چرا که در دنیا و آخرت محفوظ می‌مانند. «وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ...» (و این آیات) اعلامی است از خدا و پیغمبرش به مردم در روز حج اکبر که خداوند و رسولش در برابر مشرکان تعهدی ندارند (با این حال اگر از کفر توبه کنید آن برای شما بهتر است).^{۱۹} اگر در هر زمانی کافر و مشرک توبه کرد و به اسلام روی آورد، توبه‌اش

^{۱۶} حسین مظاهری، جهاد با نفس، ج ۱، ص ۵۷.

^{۱۷} بقره ۲۲۲.

^{۱۸} محمد کلینی، اصول کافی ترجمه ممد باقر کمرهای، ج ۵، ص ۵۰۸.

^{۱۹} توبه، ۳.

قبول می‌شود. و در دنیا از کشته شدن و هدر رفتن مال محفوظ می‌ماند و از فوائد اسلام برخوردار می‌شود و در آخرت از عذاب الهی رهایی پیدا می‌کند و هم به خوشبختی و فیوضات بهشتی می‌رسد.^{۲۰}

۷-۳ تخفیف در مجازات توبه کاران

گاهی اگر مجرم خود اعتراف به گناه بکند کمتر مجازات می‌شوند. فردی که به زنا آلوده شده است اگر گناهش با بینه (شهادت دادن چهار شاهد عادل مرد) ثابت شود، آن زمان توبه کند، توبه او پذیرفته نمی‌شود و حد بر او جاری می‌شود ولی اگر گناهش با اقرار ثابت شود و بعد توبه کند، این توبه سودمند خواهد بود. توبه زمانی ارزش دارد که از ترس اجرای حد نباشد بلکه حقیقتاً به قصد اصلاح شدن باشد به گونه‌ای که شخص تبه‌کار انسان صالحی گردد.^{۲۱} «وَ الَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّاباً رَحِيماً؛ و آن مرد و زنی که این عمل شنیع را مرتکب شوند شکنجه دهید، اگر توبه کنند و اعمال خود را اصلاح نمایند از تقصیرات آنها در گذرید، که خدا توبه پذیر مهربان است»^{۲۲}

نتیجه گیری

بررسی آیات قرآن کریم زمینه بهره‌مندی هرچه بیشتر از آموزه‌های دینی را فراهم می‌کند. قرآن کریم توبه را به عنوان نعمت ویژه‌ای معرفی کرده است که خداوند منان آن را پیش روی بندگان قرار داده است. توبه انسان که به معنای رجوع و بازگشت به سوی خداوند متعال است اگر حقیقتاً در وجود انسان رخ بدهد موجب تغییرات اساسی در وضعیت شخص می‌شود. از جمله مهمترین آنها، محو گناهان، تبدیل سیئه به حسنه، بهره‌مندی از نعمتها، محبوب پروردگار شدن، عاقبت

^{۲۰} سید عبدالحسین طیب، اُطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۶ ص ۱۷۶.

عبدالله جوادی آملی، تسنیم تفسیر قرآن الکریم، ج ۱۷، ص ۶۶۶ ^{۲۱}

^{۲۲} نساء: ۱۶.

بخیری و تخفیف در مجازات است. بررسی آیات مربوط به آثار توبه به انسان کمک می‌کند که همیشه امیدوار به رحمت بی‌کران الهی باشد و یأس و ناامیدی را از خود دور نگه دارد.

فهرست منابع

• قرآن کریم

- ۱ - ابن منظور، محمد ابن مکرم، **لسان العرب**، بیروت، دار الصادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴.
- ۲ - ابن فارس، احمد بن فارس، **معجم المقاییس اللغة**، قم، چاپ اول، ۱۴۰۴.
- ۳ - جبران، مسعود، **الرائد**، ترجمه دکتر رضا انزابی نژاد، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ چهارم، ۱۳۸۳.
- ۴ - جعفری، محمد تقی، **ترجمه و تفسیر نهج البلاغه**، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۷.
- ۵ - جوادی آملی، عبدالله، **تسنیم تفسیر قرآن کریم**، تحقیق و تنظیم عبدالکریم عابدینی، قم، مرکز نشر اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۷.
- ۶ - جوادی آملی، عبدالله، **مراحل اخلاق در قرآن تفسیر موضوعی قرآن**، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۲.
- ۷ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات فی غریب القرآن**، تحقیق صفوان عدنان داودی، دمشق-بیروت، دارالعلم الدار شامیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
- ۸ - طباطبایی، محمد حسین، **ترجمه تفسیر المیزان**، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
- ۹ - طوسی محمد بن حسن طوسی، **التبیان فی تفسیر القرآن**، تحقیق احمد قیصر عاملی، بیروت، دار احیا التراث العربی، ۱۳۸۲.

۱۰ - طیب، سید عبد الحسین، **أطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران، انتشارات اسلام، ۱۳۷۸.

۱۱ - کلینی، محمد، **اصول کافی**، ترجمه محمد باقر کمره‌ای، بی جا، انتشارات اسوه، ۱۳۷۵.

۱۲ - مصطفی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن**، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۶۰.

۱۳ - مظاهری، حسین، **جهاد با نفس**، قم، انجمن اسلامی معلمان، چاپ ششم، ۱۳۷۵.

۱۴ - مکارم شیرازی و همکاران، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴.